

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 323.15

М. Д. ХОДАКІВСЬКИЙ

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ АВТОНОМІЇ В БАЛТІЙСЬКИХ КРАЇНАХ*

Розглядається інститут етнокультурної (національно-культурної, нетериторіальної, екстериторіальної) автономії як засобу гармонізації міжетнічних відносин на прикладі Литви, Латвії та Естонії, показано становлення інституту в міжвоєнний період, та його відродження та розвиток після відновлення незалежності Балтійськими країнами.

Ключові слова: етнокультурна (національно-культурна, нетериторіальна, екстериторіальна) автономія.

Ходаковский М. Д. Становление и развитие этнокультурной автономии в Балтийских странах

Рассматривается институт этнокультурной (национально-культурной, нетерриториальной, экстерриториальной) автономии как средства гармонизации межэтнических отношений на примере Литвы, Латвии и Эстонии, показано становление института в межвоенный период и его возрождение и развитие после восстановления независимости Балтийскими странами.

© **ХОДАКІВСЬКИЙ Михайло Дмитрович** – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

* Стаття підготовлена в межах наукового проекту «Етнокультурна автономія, як інститут забезпечення прав національних меншин: світовий досвід і Україна» за програмою «Національний консенсус в Україні: історичний імператив, сучасні параметри, прогностична модель»

Ключевые слова: *етнокультурная (национально-культурная, нетерриториальная, экстерриториальная) автономия.*

Khodakivskiy Myhailo. The formation and the development of ethnocultural autonomy in the Baltic countries

The article considers the institution of ethnocultural (national-cultural, non-territorial, extraterritorial) autonomy on the example of Lithuania, Latvia and Estonia. The first attempts to introduce the institute date from the independence of the Baltic states after the First World War. The features of the introduction of autonomy by each of the countries are shown.

The development of the institution of ethnocultural autonomy of Latvia and Estonia after the renewal of independence in the early 1990s is considered. It is noted that the homogeneity of Lithuanian society distinguishes Lithuania from other Baltic countries in the matter of necessity of introducing ethnocultural autonomy.

It is shown that ethnocultural autonomy has become a means of overcoming ethnic contradictions, harmonizing interethnic relations and strengthening independence for Latvia and Estonia.

Key words: *ethnocultural (national-cultural, non-territorial, extraterritorial) autonomy.*

Дискурс етнокультурної автономії останнім часом викликає великий академічний інтерес, а також знаходить практичне впровадження в політико-правових системах країн Центральної та Східної Європи. Модель етнокультурної автономії заперечує традиційний підхід, який передбачає підпорядкування меншин національній державі та пропонує різноманітність. Це дає можливість гармонізації інтересів різноманітних груп всередині держав, інструментом чого якраз і є етнокультурна автономія. Надаючи меншинам свободу визначати свою культурну політику автономія сприяє подоланню відчуження між меншинами і державами проживання, долає спроби політизації та радикалізації етнічності.

Актуальності цієї моделі надають також зростаючі міграційні процеси в сучасному світі, в результаті яких сучасні суспільства стають все більше гетерогенними. Думка про те, що політичний простір (державна) та культурна ідентичність не співпадають, в тому числі через те, що суспільство і культурні групи у ньому постійно змінюються, а меншини і більшість постійно

переосмислюють свою ідентичність також сприяють популярності ідеї етнокультурної автономії.

В світовій політико-правовій думці до цього часу не існує єдиного загальновизнаного розуміння культурної автономії, в міжнародному праві та в законодавстві країн відсутня спільна термінологія з цього приводу. В законодавстві та практичній політиці можна зустріти поняття «етнокультурна автономія», «національно-культурна автономія», «культурна автономія», «персональна автономія», «нетериторіальна автономія», «екстериторіальна автономія» тощо. Іноді термін «автономія» замінюється терміном «самоврядування». По різному розуміється суб'єкт автономії. В науковій літературі до зазначеного списку додаються поняття «корпоративна», «групова», «функціональна», «громадська», «сегментна» тощо¹. Однак більшість вчених сходяться на думці, що головним в сутності описуваного явища є його протиставлення територіальним формам автономії (хоча, і з цього правила є винятки).

Ця модель автономії була розроблена Карлом Реннером в статті «Держава і нація» з метою перетворення Австро-Угорської імперії в союз націй і базувалась на «принципі особи» – ідеї про те, що співтовариства можуть бути автономними в межах багатонаціональної держави, незалежно від того чи ідентифікують вони себе з певною територією². І хоча в самій Австро-Угорщині ідея не була реалізована, спроби її практичного впровадження були здійснені (і здійснюються сьогодні) в інших країнах. Таких практичних прикладів не дуже багато. Можна згадати структури самоврядування меншин в Естонії та шкільну автономію в Латвії між двома світовими війнами; саамські парламенти в сучасних Скандинавських країнах; ради національних меншин в Угорщині і балканських державах; самоврядна система освітніх і культурних інституцій меншин в прикордонній Данії та Німеччині; виборні ради лінгвістичних шкільних округів в Канаді; парламенти мовних спільнот в Бельгії тощо.

Балтійські країни були одними із перших, хто почав запроваджувати механізми культурної автономії після здобуття неза-

лежності по закінченню Першої світової війни і одними з небагатьох, хто повернувся до цього досвіду з відновленням незалежності після розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Для України цей досвід також становить неабиякий інтерес через наявність ряду етнокультурних суперечностей, проявом яких, зокрема, став спротив посиленню присутності державної мови в шкільній освіті, напруга з сусідами України через питання подвійного громадянства тощо, інструментом подолання яких може стати етнокультурна автономія.

При розгляді культурної автономіє надзвичайно важливим є і те, що у випадку з Балтійськими країнами вона стала одним із запобіжників російської агресії під приводом захисту «російськомовних». Зокрема, у 2007-му році, серед російськомовних жителів Естонії, а також в російських засобах масової інформації розгорталася справжня «істерія» з приводу рішення естонської влади про перенесення пам'ятника «Бронзовому солдату». Пізніше Андрій Манойло згадував, що 2007-й рік в Естонії став справжнім прообразом «російської весни в Криму» і досвід «російського супротиву» в Естонії став «безцінним зразком для дій «ввічливих людей»³.

Ну і нарешті, культурна автономія повинна розглядатися у зв'язку з довготривалим обговоренням Стратегії державної етнонаціональної політики України як її можлива складова, і у тому числі, як одна з можливих моделей реінтеграції Криму після його повернення до України.

Утворення трьох незалежних балтійських країн – Литви, Латвії та Естонії – стало одним з політичних наслідків Першої світової війни. Ідея австрійських соціалістів щодо культурної автономії національних меншин здобула популярність в молодих державах, які спробували надати їй практичного застосування. Крім того, питанням захисту прав національних меншин опікувалась новостворена Ліга Націй. Балтійські країни при вступі до Ліги Націй взяли на себе зобов'язання по захисту національних меншин, про що повідомили у своїх односторонніх Деклараціях Раді Ліги Націй⁴. Звичайно, Ліга Націй

була далекою від захисту колективних прав меншин. Справедливо зазначалося, що метою захисту в даному випадку була не меншина в цілому, а окремий індивід, його права та інтереси, пов'язані з його особливим національним походженням, мовою та релігією, що відрізнялися від більшості населення держави⁵. Однак, цікаво відмітити, що головна увага в названих та ряді інших документів Ліги Націй із захисту прав національних меншин приділена саме питанням національної культури⁶.

Відповідно до перепису 1923 року в незалежній Литовській Республіці без Віленського (окупованого Польщею) та Клайпедського (знаходився під мандатом Ліги Націй) країв чисельність литовців складала більше 80%, відповідно, біля 20% – національні меншини, зокрема євреї – 7,6%, поляки – 3,2%, росіяни – 2,5%, німці – 1,4%. Національні меншини були визнані рівноправними громадянами і фактично користувались певними спеціальними правами, зокрема велика частина меншин мали свої школи, громадські і культурні організації, держава виділяла кошти на релігійні потреби меншин. В 1918-1920 рр. в Литві існувало 903 литовських школи, 49 єврейських, 37 німецьких, 33 польських, 11 латиських, 3 російських⁷. Надзвичайно потужною була найбільша за чисельністю єврейська громада Литви, яка мала свою культурну автономію⁸.

В незалежній Латвії 8 грудня 1919 року було видано закон про автономію, яка надавалась меншинам. Законом передбачалось розповсюдження автономії на галузі культури та шкільної освіти. Мова викладання в школі визначалася сімейною мовою дітей. Самі школи фінансувалися державою та муніципалітетами. В результаті в країні діяли єврейські, російські, німецькі, польські, білоруські, естонські, литовські школи для кожної з національних меншин. В міністерстві освіти та культури існували відділи для кожної національної меншини. Завідувач відділу призначався парламентом з числа членів національної меншини. Він мав право участі в засіданнях Ради Міністрів з бюджетних питань з правом дорадчого голосу⁹.

Відповідно до пункту другого Маніфесту Ради старійшин Естонського Земського Собору до всіх народів Естонії про проголошення незалежності від 24 лютого 1918 року всім національним меншинам, які проживали в межах республіки – росіянам, німцям, шведам, євреям та іншим – гарантувалися права на національно-культурну автономію¹⁰.

Конституція Естонії 1920 року надавала всім національним меншинам права в галузі культури та соціального забезпечення, право створювати свої установи, користуватися національною мовою, спілкуватися нею з органами місцевого самоврядування. 12 лютого 1925 року було прийнято закон про національно-культурну автономію меншин. Розробники закону розглядали культурне самоврядування національної меншини не як «приватноправову, а як публічно-правову юридичну особу»¹¹, тобто повний аналог місцевого самоврядування, але з функціями, обмеженими освітою та культурою. Культурне самоврядування національної меншини розпоряджалося виділеними бюджетними коштами і мало право стягувати з членів автономії податки та збори, затверджені міністерством фінансів. Держава та місцеве самоврядування передавало навчальні заклади під адміністрування органів культурної автономії разом із коштами на функціонування таких закладів.

Члени кожної національної меншини реєструвались за окремими кадастрами. Особи, які не бажали належати до органів автономії повинні були про це заявити в письмовій формі. Органи автономії склались з Культурної Ради, Правління як виконавчого органу Культурної Ради та місцевих комітетів, що відповідали за школи, збір коштів тощо¹².

Складні історичні обставини впливали на внутрішню політику Балтійських країн. Починаючи з 30-х років ХХ століття демократичні засади їх існування почали змінюватися, що не могло не відобразитися і на існуванні інституту національно-культурної автономії, процес згортання якої став практично неминучим, що докладно описано в монографії Олени Зубкової¹³.

«Друга хвиля» впровадження ідеї культурної автономії стала можливою після відновлення незалежності Балтійських країн. Щоправда. Зазначене стосується, насамперед, Латвії та Естонії. Щодо Литви, то за переписом 2011 року в складі її населення було: литовців – 84,16%, поляків – 6,58%, росіян – 5,81%, білорусів – 1,19%, українців – 0,54%, євреїв – 0,10%¹⁴. Тобто, найбільшою національною меншиною була польська, російська національна меншина була розосередженою і проживала в основному у великих містах¹⁵. Достатньо гомогенне суспільство дозволило проводити помірковану національну політику. На відміну від інших Балтійських країн в Литві в 1989 році було прийнято так званий «нульовий варіант громадянства», за яким громадянами могли стати усі, хто на той момент проживав на території країни. Протягом двох років цим правом скористалось 98% жителів¹⁶. В Литві першими в Європі у 1989 році було прийнято закон про захист національних меншин (припинив дію 1 січня 2010 року). В 2000 році Литвою в повному обсязі було ратифіковано Рамкову конвенцію про захист національних меншин. Окрім цього права національних меншин забезпечує Конституція, закон про освіту і закон про державну мову. Загалом політика Литви з інтеграції литовського суспільства є достатньо успішною.

На території Латвії проживає більше 160 національностей. Міграційна політика Радянського Союзу призвела до значних змін в етнічному складі населення цієї країни. Якщо у 1935 році латиші становили 77% населення Латвії, то через добровільні та примусові переселення у 1989 році латишів в Латвії було лише 52%. Станом на 2018 рік латиші становлять 60,2% населення Латвії, росіяни – 26%, білоруси – 3,2%, українці – 2,4%, поляки – 2,1%, литовці – 1,2%¹⁷. Величезна частка росіян в національному складі населення робить Латвію постійним суб'єктом критики з боку засобів масової інформації та офіційних осіб Російської Федерації, яка розглядає «російськомовних» як засіб тиску на сусідні країни. Культурна автономія стала однією із відповідей на тиск Росії і дозволила Латвії проводити самостійну політику відносно національних меншин,

яка, в кінцевому підсумку, сприяла гармонізації відносин в середині латвійського суспільства.

Відповідно до статті 114 Конституції Латвії особи, які належать до національних меншин мають право зберігати і розвивати свою мову, етнічну і культурну самобутність¹⁸. Відповідно до Закону Республіки Латвія Про вільний розвиток латвійських національних і етнічних груп і праві на культурну автономію національні асоціації мають право створювати національні учбові заклади за свій рахунок (стаття 10), використовувати національні засоби масової інформації та створювати власні (стаття 13). Національні культурні об'єднання, їх об'єднання та асоціації мають право засновуватися відповідно до законодавства Латвійської Республіки (стаття 14)¹⁹.

В Латвії працюють п'ять Консультативних рад з питань національних меншин національного рівня: при Президенті Латвії; з питань освіти національних меншин при Міністерстві освіти та науки; представників неурядових організацій національних меншин при Міністерстві культури; Міністерства культури з реалізації політики інтеграції ромів; Міністерства культури з питань інтеграції громадян третіх країн²⁰.

В країні зареєстровано 240 громадських організацій меншин, з яких активно працюють 78, а 50 — співпрацюють з Міністерством культури Латвії²¹. Вони отримують кошти з державного бюджету на інтеграційні проекти.

Цікаво прослідкувати, як послідовно та системно Латвія впроваджувала використання державної мови в освітньому процесі. В 90-х роках в країні фактично існували окремі латиська та російська шкільні системи зі своїми учбовими програмами²². В 1998 році Сеймом було прийнято новий Закон Про освіту, яким було забезпечено в навчальних програмах як змісту, необхідного для культурного розвитку національних меншин, так і загального освоєння латиської мови для забезпечення інтеграції суспільства. З прийняттям в 2000 році нового Закону Про державну мову, володіння державною мовою стало обов'язковим як в державному так і в приватному секторі, відповідно виникла необхідність забезпечення рівних можливо-

стей для випускників як латиських шкіл так і шкіл національних меншин на ринку праці та освіти. Для цього в школах національних меншин в класах середньої школи до 60% предметів стали викладатися латиською мовою, а решта – мовою національних меншин.

Одночасно тривала реформа змісту освіти в школах національних меншин, яка почала вводитися ще з 1995 року. З цього року викладання двох навчальних предметів повинно було вестися латиською мовою. В 1998 році було розроблено чотири моделі освітніх програм для національних меншин, які визначали долю предметів латиською мовою, білінгвального освоєння та /або мовою національних меншин. Кожна із шкіл могла вибрати одну або кілька таких моделей, або розробити свою. В 2006/2007 навчальному році усі школи, що обрали освітні програми національних меншин, ввели їх на початковому етапі навчання – з 1-го по 9-й клас.

В середніх школах, які не є обов'язковим ступенем освіти перехід на освітні програми національних меншин також розпочався з 1995 року, з умовою, що 3 предмета будуть освоюватися державною мовою. З 2004/2005 навчального року навчання в державних та муніципальних учбових закладах здійснюється за пропорціями – 60% освоюється латиською мовою, 40% – мовою національних меншин. З 2007 року матеріали державних екзаменаційних робіт надаються школам національних меншин латиською мовою і учні самі обирають, якою мовою здавати іспити.

На сьогодні держава фінансує освіту за сімома освітніми програмами для національних меншин: російською, польською, українською, естонською, литовською, білоруською мовою та мовою івриту. В 2017/2018 навчальному році державне фінансування отримали 104 освітніх установи, які реалізували програми освіти для національних меншин, у тому числі 94 російською мовою і білінгвально, 4 – польською мовою і білінгвально, 1 – українською мовою і білінгвально, 1 – білоруською мовою і білінгвально, 2 – мовою івриту, 1 – латиською та литовською мовами, 1 – латиською та естон-

ською мовами, 49 380 учнів з 176 675 навчалися за освітніми програмами національних меншин на рівні основної школи та 9 271 учень з 36 693 – на рівні середньої школи²³.

Відповідно до змін до Закону Про освіту, прийнятих в березні 2018 року в 2019/2020 роках учбові заклади шкіл національних меншин поступово будуть переходити до навчання державною мовою на етапі середньої школи з метою надання учням рівних можливостей для отримання якісної освіти. Попередня система проголошена «лінгвістично ізольованою», яка стояла на заваді надання рівних можливостей на ринку праці та освіти, у тому числі в професійних та вищих навчальних закладах, в яких навчання ведеться виключно державною мовою²⁴. Запроваджуючи таку систему, Латвія виходить і зі свої міжнародних зобов'язань як щодо забезпечення кожній дитині рівних можливостей для здобуття освіти, так і забезпечення національним меншинам вивчення рідної мови, літератури та предметів пов'язаних з їх культурою та історією.

Омбудсмен Латвійської Республіки, звернувши увагу, що Латвія є однією з небагатьох країн, яка фінансує із коштів державного бюджету навчання за програмами національних меншин, тобто частково рідними мовами цих меншин, у своїй заяві спеціально зазначив, що жоден національний чи міжнародний правовий акт не передбачає, що освіта національних меншин повинна здійснюватися лише мовою національних меншин, що освіта повинна бути об'єднаним фактором, а не таким, що збільшує сегрегацію²⁵.

Результатом зусиль в зазначених галузях стало те, що тотально більшість нелатишів (94%) володіють державною мовою, порівняно з 2013 роком серед нелатишів стало на 17% більше тих, хто заявив про відчуття приналежності до Латвії²⁶.

Станом на початок 2016 року естонці становили 68,83% населення країни, росіяни – 25,10%, українці – 1,77%, білоруси – 0,92%, фіни – 0,58%²⁷. Як і сусідня Латвія, Естонія вирізняється великою російською національною меншиною.

Відповідно до статті 50 Конституції Естонії національні меншини мають право створювати самоврядні установи в інтересах

національної культури на умовах і в порядку, встановленому Законом про культурну автономію національних меншин²⁸.

12 червня 1993 року парламент Естонії прийняв Закон «Про культурну автономію національних меншин», який в дусі аналогічного закону 1925 року надає особам, які належать до національних меншин, право створювати культурні самоврядування з тим, щоб здійснювати надані їм Конституцією права — зберігати свою рідну мову, етнічну приналежність, культурні традиції віросповідання. Закон вважає національною меншиною громадян Естонії, які проживають на території Естонії, що володіють давніми, міцними і тривалими зв'язками з Естонією, що відрізняються від естонців за своєю етнічною приналежністю, культурною самобутністю, релігією або мовою, які бажають підтримувати свої культурні традиції, релігію або мову, що є основою їх загальної ідентичності. Подібно до положень закону 1925 року культурні самоврядування можуть створювати особи, що відносяться до німецької, російської, шведської і єврейської національної меншини, а також особи тих національних меншин, чисельність яких перевищує 3000 осіб²⁹.

Згідно зі статтею 5 цього Закону основними цілями культурного самоврядування національних меншин є: 1. Організація навчання рідною мовою та нагляд за використанням майна, призначеного для цього; 2. Освіта та організація діяльності установ культури національних меншин, а також організація національних культурних заходів; 3. Заснування фондів, стипендій та премій для розвитку культури та народної освіти національної меншини, надання зазначених стипендій та премій.

Особи, які належать до національних меншин, мають право створювати і підтримувати національні культурні та освітні установи, а також релігійні громади; створювати національні організації; дотримуватися національних традицій та релігійних і культових звичаїв, якщо це не завдає шкоди ні громадському порядку, ні здоров'ю, ні моралі; використовувати в рамках Закону про мову свою рідну мову в діловодстві; видавати національною мовою публікації; укладати договори про

співробітництво між національними культурними та освітніми установами та релігійними громадами; поширювати і обмінюватися інформацією своєю рідною мовою.

Визначене в Законі Про культурну автономію поняття національної меншини було підтверджено Законом від 11 листопада 1996 Про ратифікацію Рамкової Конвенції Ради Європи щодо захисту національних меншин.

Протягом десяти років Закон Про культурну автономію не міг застосовуватися, оскільки естонський уряд не приймав необхідні для його застосування підзаконні акти, зокрема нормативні акти, що врегульовують процес виборів ради з культури національної меншини. Консультативний комітет Рамкової Конвенції про захист національних меншин в першій думці по Естонії (2001) прийшов до висновку, що закон «не підходить для нинішнього становища меншин»³⁰.

У 2005 році в черговій думці Комітету зазначалося, що в 2004 році була створена національно-культурна автономія фінів-інгерманландців, однак, на думку інших національних меншин, закон потребує внесення змін. Також комітетом була висловлена пропозиція прийняти новий закон про національні меншини³¹.

Пакет необхідних нормативних актів, що дозволяв створювати культурні автономії було прийнято: 1 жовтня 1996 року – Порядок вмісту та використання національних списків національних меншин, 6 травня 2003 року – Положення про вибори до ради з культури національної меншини.

Перше культурне самоврядування фінів-інгерманландців запрацювало у 2004 році, шведів – у 2007 році. Одночасно, ідея культурної автономії як загального ліберального принципу національної політики і сукупності персональних прав піддавалась критиці, насамперед з боку російської (а також єврейської) меншини, оскільки право на культурне самоврядування надається тільки громадянам Естонії, а в якості національних меншин закон визнає тільки громадян Естонії.

При цьому, визначене в законі про національно-культурну автономію поняття національної меншини виключно як гро-

мадян Естонії не береться до уваги при створенні інших форм самоорганізації і самоврядування представників національних меншин (неприбуткової, творчі, національно-культурні, земляцькі і навіть політичні об'єднання). В результаті сьогодні в Естонії офіційно зареєстровані дві культурні автономії і близько двохсот національно-культурних об'єднань та спілок.

Крім того, в сьогоднішній Естонії національна приналежність особи адміністративно ніяк не фіксується і, отже, національні списки в рамках створення культурної автономії складаються виключно на основі особистого волевиявлення. При цьому закон, не виключає можливості переходу особи з однієї національної групи в іншу.

Національною меншиною, яка має право на культурну автономію, будь-яка етнічна група стає лише після складання національного списку. Двозначність закону полягає в тому, що німці, євреї, росіяни і шведи можуть створити культурне самоврядування, незважаючи на ценз чисельності в 3000 осіб, але ліквідувати їх самоврядування за цією ознакою можна. Стаття 28 закону, описує ліквідацію культурного самоврядування і винятків для німців, євреїв, шведів і росіян не робить.

Серед недоліків естонської моделі називають: обмеження, пов'язані з громадянством, громіздку процедуру формування, відсутність обов'язків держави з фінансування культурних та освітніх установ меншин³², а також те, що з точки зору права культурна автономія є громадською організацією (тобто звичайним об'єднанням за інтересами)³³. В результаті у звичайної фізичної особи в сфері самореалізації більше прав і можливостей, ніж у культурного самоврядування, зокрема приватна особа, що належить до національної меншини, має таке ж право відкривати приватну школу, як і культурне самоврядування. Крім того, за чинним в Естонії законодавством юридичне оформлення «національних ініціатив» може бути найрізноманітнішим: від акціонерних товариств до політичних партій.

Подібно до сусідньої Латвії, Закон про культурну автономію національних меншин зіграв позитивну роль на етапі станов-

лення незалежної держави. Його заслугою є те, що він «структурував» діяльність національних меншин, які зосередили свої зусилля на створенні автономних інститутів, а держава, натомість могла зосередитись на вирішенні актуальних проблем внутрішньої політики.

Інститут етнокультурної автономії в Балтійських країнах далекий від свого кінцевого нормативно-організаційного оформлення. Він продовжує еволюціонувати подібно до еволюції внутрішньої політики цих країн відносно національних меншин. При цьому елементи етнокультурної автономії продемонстрували свою надзвичайну «пластичність», здатність «підлаштовуватися» під потреби розбудови незалежної держави. Особливо успішним є використання інституту етнокультурної автономії в поєднанні зі стратегічною та послідовною, орієнтованою на національні інтереси внутрішньою та зовнішньою політикою країни.

1. *Осинов А. Г.* Международно-правовые аспекты культурной автономии // *Право. Журнал высшей школы экономики.* 2012. № 3. С. 156.
2. *Renner, Karl* State and Nation // *National Cultural Autonomy and its Contemporary Critics.* London and New York: Routledge, 2005. P. 15-47.
3. *Дмитрий Линтер.* Бронзовый солдат как Русский гештальт Эстонии. URL: <http://rus.delfi.ee/projects/opinion/bronzovyj-soldat-kak-russkij-geshtalt-estonii?id=81914643>
4. *Наталья Катко.* Международная защита прав национальных меньшинств: исторический аспект // *Белорусский журнал международного права и международных отношений.* 2002. № 2. URL: <http://evolutio.info/content/view/484/53/>.
5. *Кечекьян С. Ф.* Международно-правовая защита национальных меньшинств. Баку, 1929. С. 40.
6. *Наталья Катко.* Цит. работа.
7. *Kaubrys S.* Lietuvos mokykla 1918-1939 m.: galios gimtis. Vilnius, 2000. P. 35-36.
8. *Грингауз С.* Еврейская национальная автономия в Литве и других странах Прибалтики // *Книга о русском еврействе 1917-1967.* Нью-Йорк, 1968. С. 46-53.
9. Там же. С. 53.
10. *Ключников Ю., Сабанин А.* Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях. Ч. II. Москва, 1925. С. 118.
11. *Никифоров И.* Национально-культурная автономия в Эстонии: повторение пройденного. URL: https://slavia.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=1470:2012-01-05-08-39-40&catid=78:iljanikiforov&Itemid=231.
12. *Грингауз С.* Цит. работа. С. 54-55.
13. *Зубкова Е. Ю.* Прибалтика и Кремль. 1940-1953. Москва, 2008. С. 33-38.
14. *Ethnic composition of the population.* URL: http://statistics.bookdesign.lt/esu_04.htm?lang=en.
15. *Як держава захищає мову.* Досвід Литви. URL: <http://>

texty.org.ua/pg/article/editorial/read/53955/Jak_derzhava_zahyshhaje_movu_Dosvid_Lytvu. **16.** *Ольга Павук.* «Литва – Родина моя». URL: <http://www.baltic-course.com/archive/rus/index.htm-read=144.htm>. **17.** *Latvijas iedzīvotāju sadalījums pēc nacionālā sastāva un valstiskās piederības.* URL: https://www.pmlp.gov.lv/lv/assets/documents/1aaaa/ISVN_Latvija_pec_TTB_VPD.pdf. **18.** *Конституция Литовской Респубики* URL: <https://www.president.lv/ru/latviiskaya-respublika/konstituciya-latvii>. **19.** *О свободном развитии латвийских национальных и этнических групп и праве на культурную автономию: Закон Республики Латвия.* URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=65772>. **20.** *Этнический состав, сохранение и развитие культурной идентичности национальных меньшинств.* URL: <https://www.mfa.gov.lv/ru/novosti/integraciya-obshestva-v-latvii/etnicheskij-sostav-sohranenie-i-razvitie-kulturnoj-identichnosti-nacionalnyh-menshinstv>. **21.** *Национальные меньшинства попробуют найти общий язык.* URL: <https://rus.lsm.lv/statja/novosti/politika/nacionalnie-menshinstva-poprobuuyt-nayti-obshchij-jazik.a106308/>. **22.** *Введение системы образования для национальных меньшинств (исторический обзор).* URL: <https://www.mfa.gov.lv/ru/novosti/integraciya-obshestva-v-latvii/vvedenie-sistemy-obrazovaniya-dlya-nacionalnyh-menshinstv-istoricheskij-obzor>. **23.** *Образование для национальных меньшинств: статистика и тенденции.* URL: <https://www.mfa.gov.lv/ru/novosti/integraciya-obshestva-v-latvii/obrazovanie-dlya-nacionalnyh-menshinstv-statistika-i-tendencii>. **24.** *Новейшие реформы* URL: <https://www.mfa.gov.lv/ru/novosti/integraciya-obshestva-v-latvii/novejschie-reformy>. **25.** *Об образовании национальных меньшинств.* URL: <http://www.tiesibsargs.lv/news/ru/ob-obrazovaniya-nacionalnyh-menshinstv>. **26.** *Около 94% представителей нацменьшинств в Латвии владеют латышским языком.* URL: <https://rus.lsm.lv/statja/novosti/politika/okolo-94-predstaviteley-nacmenshinstv-v-latvii-vladeyut-latishskim-jazikom.a300565/>. **27.** *Rahvaarv rahvuse järgi, 1. jaanuar, aasta* URL: <https://www.stat.ee/34267>. **28.** *Конституция Эстонской Республики.* URL: <https://president.ee/ru/republic-of-estonia/constitution-of-the-republic-of-estonia/index.html>. **29.** *О культурной автономии национального меньшинства: Закон.* URL: <https://www.estlex.ee/tolked/9791.pdf>. **30.** *Мнение по Эстонии, принятое 14 сентября 2001 г. Консультативным комитетом по Рамочной Конвенции по защите национальных меньшинств // Выполнение Эстонией Рамочной Конвенции по защите национальных меньшинств: сб. докум. Таллин: Центр информации по правам человека, 2002. С. 18.* **31.** *Консультативный комитет по Рамочной Конвенции по защите национальных меньшинств. Второе мнение по Эстонии, принятое 24 февраля 2005 года // Эстонская этнополитика. Взгляд со стороны: сб. докум. Таллин: Центр информации по правам человека, 2007. С. 20-21.* **32.** *Полещук В.* Неграждане в Эстонии. Москва: Европа, 2005. С. 58. **33.** *Осипов А., Никифоров И.* Национально-культурная автономия. Идея и реализация. Эстонский опыт. Таллин, 2008. 69 с.